

ZAPISI

France Kresal

JUGOSLOVANSKO IN SLOVENSKO GOSPODARSTVO
V POROČILIH LJUBLJANSKE BORZE 1935—1941*Predavanje na 24. zasedanju jugoslovansko-češko-slovaške zgodovinske komisije na Cetinju.*

Tema mojih izvajanj je prikaz značilne usmeritve zunanjetrgovinske menjave Jugoslavije v obdobju pred drugo svetovno vojno, ki je bilo v znamenju fašističnih agresij in protifašističnega boja; začenši od izvajanja gospodarskih sankcij proti fašistični Italiji leta 1935 do okupacije in razkosanja Jugoslavije in Slovenije v njej leta 1941. Ob tem bi rad opozoril na vse močnejše gospodarsko navezovanje na nacistično Nemčijo in fašistično Italijo, po eni strani ter na slabljenje pomena Anglije in Francije v zunanjetrgovinski menjava Jugoslavije po drugi strani, pa tudi usihanje pomena držav, Male zveze in Balkanskega sporazuma z gospodarskega vidika.

Drugi namen mojega izvajanja je prikazati odmev svetovnih dogajanj in boja proti fašizmu v svetu v poslovnih poročilih jugoslovanskih borz, kakor so se ta odražala v letnih poročilih Ljubljanske borze za blago in vrednote, ki je bila tretja najmočnejša borza v Jugoslaviji, do konca njenega poslovanja, razkosanja slovenskega ozemlja med tri okupatorje in vključitve slovenskih gospodarskih potencialov in delavstva v njihove gospodarske sisteme. Pri tem bi rad opozoril na dve kategoriji virov, ki jih zgodovinarji običajno manj uporabljamo, to so poročila jugoslovanskega borznega poslovanja po eni strani in podatki, analize in študije ustanov delavskega zavarovanja po drugi strani. Za ta referat sem se posluževal prav teh virov.

Zunanjetrgovinska menjava Jugoslavije se je od leta 1935 do 1941 povečevala in je znašala od 4000 do 6500 milijonov dinarjev v izvozu in 3700 do 5500 milijonov dinarjev v uvozu in je bila ves čas aktivna, najbolj pa od 1937 dalje, kar se je ujemalo s povečevanjem menjave z Nemčijo in vse večjim prehajanjem na klirinški način plačevanja. V tem obdobju je bila zunanjetrgovinska menjava s Francijo in Anglijo neprimerno manjša kot z Italijo in Nemčijo. Zunanjetrgovinska menjava z Anglijo je znašala manj kot polovico nemške, ko je bila ta še v svojih starih mejah. Menjava s Francijo je bila še manjša. Skupna menjava Anglije in Francije z Jugoslavijo je bila okrog 10 % v uvozu in samo malo več v izvozu. Medtem je nemški delež znašal od 18 % do 22 % v izvozu in 16 % do 32 % v uvozu do leta 1937, po anšlusu in zasedbi Češke pa je njen delež dosegel 48 % v uvozu in izvozu, pri prometu z devizami pa celo 75 %. Ta menjava pa je bila zelo neuravnovešena; leta 1939 je bil izvoz v Nemčijo pokrit z uvozom od tam samo 71 %; Jugoslavija je imela z Nemčijo za 734 milijonov dinarjev aktivne plačilne bilance.¹ Ta znesek je bil tolikšen, kot je znašal ves naš enainpolletni uvoz iz Anglije in Francije skupaj. Istočasno pa je imela Jugoslavija skoraj nepremostljive težave pri uvozu bombaža, kar pa niso bile samo transportne težave po izbruhu druge svetovne vojne.

Z Italijo je bila zunanjetrgovinska menjava aktivna in velika do leta 1935, potem pa je začela nazadovati po velikosti in leta 1938 je postala tudi pasivna. Menjava je bila zelo enostranska in je v izvozu obsegala predvsem gradbeni les, v veliki večini iz Slovenije, v uvozu pa je bila bombažna in celulozna preja. Leta 1934 je Italija obsegala 19,9 % vsega jugoslovanskega izvoza in 15 % uvoza. Leta 1935, ko je novembra Jugoslavija začela izvajati gospodarske sankcije, se je ta delež zmanjšal na 15 % pri izvozu in na 9 % pri uvozu; tako občutno se je poznal padec zunanjetrgovinske menjave po komaj dveh mesecih izvajanja sankcij. V naslednjih letih je izvoz še naprej padal, čeprav so bile gospodarske sankcije ukinjene; lahko bi rekli, da jih je potem izvajala Italija, saj naš izvoz v Italijo leta 1938 ni dosegel polovice onega iz leta 1935, po deležu pa je obsegal le 5 %, medtem ko se je uvoz iz Italije po končanih sankcijah malo povečal. Italija je pri svojem uvozu iz Jugoslavije prenašala težišče na Avstrijo in Madžarsko, ki gospodarskih sankcij nista izvajali.

Avstrija in Češkoslovaška sta imeli približno enak delež v jugoslovanski zunanjetrgovinski menjava. Obsegal je 10 % v uvozu in prav toliko v izvozu. Izvoz v Avstrijo je znašal okrog 600 milijonov din, uvoz od tam pa 440 milijonov din. Izvoz v

¹ Izračuni temeljijo na podatkih poročil Ljubljanske borze za blago in vrednote o poslovanju v letih 1935—1941.

CSR je znašal 440 do 540 milijonov din, uvoz od tam pa od 420 do 520 milijonov dinarjev.

Glavni izvozni artikli Jugoslavije so bili leta 1937: gradbeni les (900), koruza (700), pšenica (560), baker (500), žive svinje (400), meso, živina (400), hrana (500), tobak (100). Glavni uvozni artikli pa so bili: bombaž (1100), železo in železni izdelki (580), volna (500), stroji (700), potrošno blago (500), razne surovine, nafta (400).

Velike težave so bile na valutnem in deviznem tržišču. Mednarodni trgovinski posli so se vedno bolj razvijali v obliki kliringov. Italija in Nemčija, naša največja trgovinska partnerja, sta prešli na klirinško poslovanje. Z Italijo je bil 14. oktobra 1935 uveden privatni kliring, z Nemčijo pa je bil 25. novembra 1935 uveden promet s takozvanimi kompenzacijskimi markami, oziroma klirinškimi nakaznicami. S 1. oktobrom 1935 je bilo na vseh jugoslovanskih borzah uvedeno klirinško poslovanje tudi z Avstrijo. S Češkoslovaško je bilo klirinško poslovanje uvedeno leta 1937.

Vrednost dinarja je bila stabilna in je na züriški borzi znašala 7 švicarskih frankov za 100 dinarjev in državna oblast je poudarjala trdno odločenost to vrednost z vsemi sredstvi zaščititi, kar ji je več ali manj uspevalo, razen zadnje leto in pol, ko so pod vplivom druge svetovne vojne poskočile cene vseh izdelkov in surovin, ko so se življenjske potrebščine podražile za 30 % in se je količina denarja v obtoku povečala za 40 %, zvišale so se obresti.

V letih 1937 in 1938 je bil v zunanji trgovini velik porast blagovnega prometa. Skoraj uničeno lesno gospodarstvo v Sloveniji se je obnovilo in preusmerilo na nemško tržišče. Za promet s pšenico in koruzo je bil ustanovljen Prizad, ki je prevzel ves izvoz; to žito ni bilo več v prosti trgovini in je postalo predmet tržnih špekulacij. V letu 1939 se je konjunktura razvijala bolj v znamenju obrambnega in sploh vojnega gospodarstva. Vojno gospodarstvo je zajelo tudi Jugoslavijo. Zaradi špekulacij s cenami žita in drugih življenjskih potrebščin in zaradi zadrževanja tega blaga v skladiščih, ki ga je izvajal Prizad, so ustanavljali druge javne ustanove za preskrbo prebivalstva kot »Pogod« za Hrvaško in »Prevod« za Slovenijo, da bi zaščitile predvsem prebivalstvo svoje banovine. Razmere so bile tako neurejene, da je na primer v Ljubljani v veletrgovini stala ržena moka, ki je bila lahko še v prosti prodaji, 695 dinarjev za 100 kg franko vagon, enaka moka v Banatu pa 850 dinarjev.

Večji del izvoza je šel v države s klirinškim poslovanjem. V letih 1939, 1940 je jugoslovanski izvoz na neklirinško področje zelo zastal, na klirinškem je bil pa omejevan z izvoznouvoznimi kvotami, deloma pa onemogočen zaradi transportnih in plačilnih težav. Zastal je uvoz najpotrebnejših surovin, kar je imelo za posledico omejevanje proizvodnje, predvsem tekstilne industrije. Gospodarstvo je bilo prekomerno obremenjeno z visokimi izdatki za obrambno pripravljenost.

Devizni promet na ljubljanski borzi je leta 1940 naraščal, zlasti z nemškimi čekovnimi markami, ki so obsegale 75 % vsega deviznega prometa, ker je tudi obseg zunanjetrgovinske menjave z Nemčijo postal tak. Nemčija je postala naš glavni uvoznik, pa tudi Jugoslavija je največ izvažala tja.²

Za leto 1941 je ljubljanska borza poročala, da je blagovni promet preko nje skoraj popolnoma ustavljen, delovala je samo še lesna trgovina. Z devizami in vrednostnimi papirji je prenehala trgovati po okupaciji, njeno poslovanje je bilo skrčeno samo na takozvano Ljubljansko pokrajino. Kot zanimivost in ilustracijo naj navedem eno zadnjih konstatacij ljubljanske borze iz leta 1942, ki odraža vojne razmere in intenzivnost narodnosvobodilne borbe v Ljubljanski pokrajini: »Sečnje gozdov so zaradi omejitev kretanja in v zvezi z vojaškimi operacijami na področju Ljubljanske pokrajine praktično skoraj prenehale, razen ob železniških progah in cestah, kjer je bil totalni posek v določeni globini 200 do 800 metrov ukazan iz vojaških razlogov.«³

Slovenija je bila razkosana in razdeljena med tri okupatorje. Večji del z bogato kmetijsko proizvodnjo in največjim industrijskim potencialom je zasedla Nemčija. Agrarno manj donosno in pretežno s kraškim gozdom porasel del s posameznimi industrijskimi in manjšimi industrijsko-obrtnimi obrati z Ljubljano vred je zasedla Italija, manjši, a agrarno bogati del je zasedla Madžarska. Razmeroma obsežni in dobro razviti industrijski potenciali s številnim delavstvom so bili razdeljeni tako, da je 72 % industrije prevzela Nemčija, 26 % Italija, 2 % pa Madžarska. Nemčija je zasedla skoraj vse rudarstvo in metalurgijo, 84 % vse kovinske industrije, ki je bila v Sloveniji zelo dobro razvita, 88 % kemične industrije, 94 % vse slovenske tekstilne industrije, ki je bila najbolj razvita v Jugoslaviji, 75 % papirniške industrije, 86 % industrije gume in usnja, 73 % gozdno-žagarske industrije, 80 % lesne industrije, 66 % živilske industrije, 63 % oblačilne industrije in večji del drugih. V teh obratih je delalo nad 70.000 delavcev.⁴

² Ibidem.

³ Relazione della Borsa merci e valori di Lubiana sulla gestione 1942-XX. Poročilo Ljubljanske borze za blago in vrednote o poslovanju v letu 1942, str. 10.

⁴ Letno poročilo Zavoda za socialno zavarovanje Ljubljanske pokrajine kot vrhovnega nosilca socialnega zavarovanja za leto 1941.

Na ozemlju, ki ga je zasedla Italija, je bila edina slovenska tobačna tovarna v Ljubljani, od druge industrije pa je bil omembe vreden ostanek žagarske industrije, kovinske industrije, živilske, oblačilne in gradbene industrije; bilo pa je po drugi strani veliko neproizvodnih ustanov in sicer skoraj vsi denarni in zavarovalni zavodi, velik del trgovine, uradov in grafične industrije. V teh obratih in ustanovah je delalo skoraj 25.000 delavcev in uslužbencev.

Na ozemlju, ki ga je zasedla Madžarska, je bilo okrog 2000 delavcev.

Nemčija in Madžarska sta vso industrijo in vse gospodarske potenciale vključili v svoje gospodarske sisteme, delavstvo v teh obratih pa vključili v svoje sisteme socialnega zavarovanja.

Italija je iz okupiranega slovenskega ozemlja oblikovala takozvano Ljubljansko pokrajino z neke vrste samoupravo. Delavstvo je ohranilo svoje prejšnje delavsko-zaščitne ustanove in vse stare ustanove delavskega zavarovanja s starimi pravicami. Na novo je bila uvedena samo Blagajna za izplačevanje družinskih doklad.⁵

Vsa gospodarska proizvodnja pod vsemi tremi okupatorji je potekala v razmerah druge svetovne vojne, okupacije in močno razvitega organiziranega narodnoosvobodilnega boja, pa tudi revolucije in kontrarevolucije.

Zusammenfassung

DIE JUGOSLAWISCHE UND SLOWENISCHE WIRTSCHAFT IN DEN BERICHTEN DER LJUBLJANAER BÖRSE IN DEN JAHREN 1935—1941

France Kresal

Der Außenhandelsrahmen Jugoslawiens wuchs in der Zeit von 1935 bis 1941 an un betrug 4.000 bis 6.500 Mio. Dinar bei der Ausfuhr und 3.700 bis 5.500 Mio. Dinar bei der Einfuhr. Die Bilanz war die ganze Zeit hindurch aktiv, der Überschuß der Aktiva über die Passiva war von 1937 an am größten, was mit der Zunahme des Warenaustausches mit Deutschland und dem zunehmenden Übergang zur Clearingzahlungsweise zusammenfiel. In dieser Zeit war der Außenhandel mit Frankreich und England viel geringer als der mit Italien und Deutschland. Der Warenaustausch mit England betrug weniger als die Hälfte des Handels mit Deutschland, als sich dieses noch innerhalb seiner alten Grenzen befand; noch geringer war der Warenaustausch mit Frankreich. Der mit England und Frankreich zusammen machte nur 10 % der Gesamteinfuhr und kaum etwas mehr bei der Ausfuhr aus. Der deutsche Anteil an der Ausfuhr betrug bis zum Jahre 1937 18 % bis 22 %, der an der Einfuhr 16 % bis 32 %. Nach dem Anschluß und der Besetzung der Tschechoslowakei erreichte der deutsche Anteil 48 % bei Ein- und Ausfuhr, am Devisenverkehr aber sogar 75 %. Dieser Warenaustausch war sehr unausgeglichen; im Jahr 1939 war die jugoslawische Ausfuhr nach Deutschland nur zu 71 % durch die Einfuhr aus diesem Land gedeckt. Jugoslawien wies mit Deutschland eine um 734 Mio. Dinar aktive Zahlungsbilanz auf. Das war anderthalbmal der Betrag der gesamten jugoslawischen Einfuhr aus England und Frankreich zusammengenommen. Die Außenhandelsbilanz mit Italien war bis 1938 aktiv; im Laufe der Durchführung wirtschaftlicher Sanktionen ging sie zurück. Im Jahr 1934 kam auf Italien 20 % der gesamten jugoslawischen Ausfuhr und 15 % der Einfuhr. Österreich und die Tschechoslowakei waren sowohl in der Ausfuhr als auch in der Einfuhr mit je 10 % daran beteiligt.

Die wichtigsten Exportartikel Jugoslawiens waren: Bauholz, Mais, Weizen, Kupfer, Vieh, Fleisch; die hauptsächlichlichen Importartikel aber: Baumwolle, Eisen- und Stahlprodukte, Wolle, Maschinen, Konsumgüter.

Slowenien wurde 1941 zerstückelt und unter drei Besatzungsmächte aufgeteilt. Das verhältnismäßig umfangreiche und gut entwickelte Wirtschaftspotential mit seiner zahlreichen Arbeiterschaft wurde so aufgeteilt, daß 72 % der Industrie Deutschland, 26 % Italien und 2 % Ungarn anheimfielen.

⁵ Letno poročilo Pokojninskega zavoda za nameščence v Ljubljani za leta 1940, 1941 in 1942 in Letno poročilo Blagajne za izplačevanje družinskih doklad pri Zavodu za socialno zavarovanje Ljubljanske pokrajine za leto 1942.